ePublishing

Greek Political Science Review

Vol 33 (2009)

Special issue

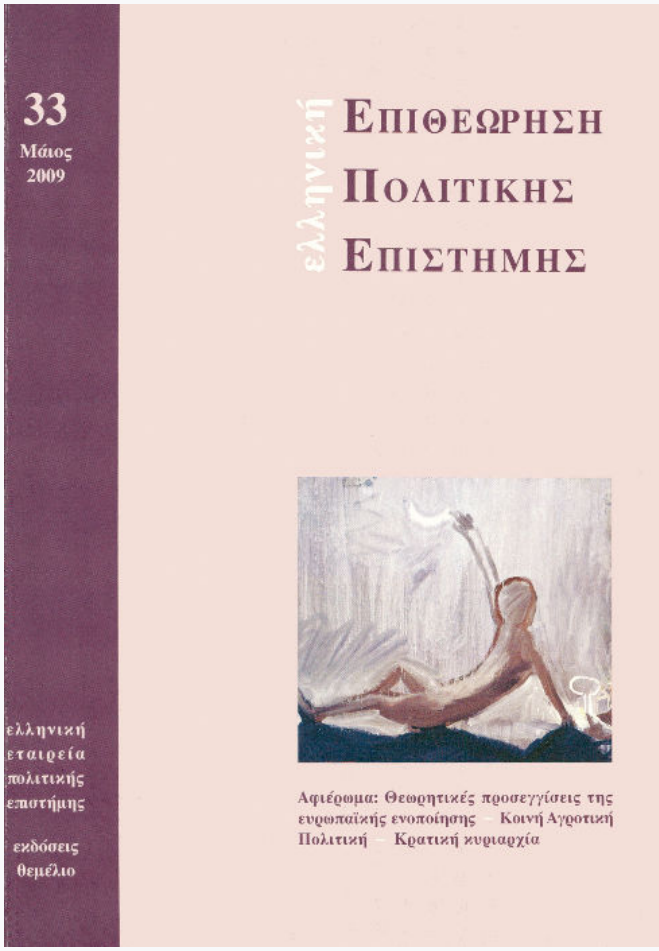

Στοχασμοί για την κρατική κυριαρχία

Δημήτρης Ν. Χρυσοχόου

doi: 10.12681/hpsa.14478

Copyright © 2017, Δημήτρης Ν. Χρυσοχόου

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

To cite this article:

Χρυσοχόου Δ. Ν. (2017). Στοχασμοί για την κρατική κυριαρχία. *Greek Political Science Review*, *33*, 121–140. https://doi.org/10.12681/hpsa.14478

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 24/01/2026 16:11:47

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ, τχ. 33, ΜΑΪΟΣ 2009, σ. 121-140

ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΑΤΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

*Δημήτρης Ν. Χρυσοχόου**

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συζήτηση που ακολουθεί πραγματεύεται την έννοια της κρατικής κυριαρχίας, τη δομική ύλη που θεμελίωσε την υπόσταση του σύγχρονου εδαφικού κράτους, και η οποία εξακολουθεί, παρά τις μεταλλαγές που έχει υποστεί, να είναι στο επίκεντρο τόσο της διεθνούς κοινωνίας όσο και της διεθνούς θεωρίας. Προεβεύει ότι η κρατική κυριαρχία βρίσκεται σε μετασχηματισμό και σε αναζήτηση νέων νοηματοδοτήσεων: το πέρασμα από μία πρωτίστως νομική αντίληψη της έννοιας ως εξουσίας ιεραρχικά ανώτερης από κάθε άλλη –ως κύριας συνιστώσας της αποκλειστικής ικανότητας του κράτους να καθορίζει αυτοδύναμα το εύρος και τα όρια των αρμοδιοτήτων του– σε μία ευέλικτη και πολυπρισματική οπτική σηματοδοτεί τη μετάβαση σε νέες ερμηνευτικές κατηγορίες. Στη σημερινή καμπή, πλήθος στοχαστών πρεσβεύουν ότι, αν και η πρωταρχική –νομική– ύλη της κυριαρχίας παραμένει ενεργή, αποκλίνει μιας όλο και περισσότερο σύνθετης και μεταβλητής πραγματικότητας. Στην εποχή της οργανωμένης νεωτερικότητας, τα κράτη παραμένουν ως νομικά ισότιμες, πολιτικά ανεξάρτητες και συνταγματικά διακριτές μονάδες, έχοντας όμως ανακαλύψει νέους τρόπους συνάσκησης ενός διευρυμένου φάσματος λειτουργιών που κάποτε επιτελούσαν υπό συνθήκες πλήρους και αποκλειστικής εσωτερικής δικαιοδοσίας.

Μερικές ακόμη προλογικές σκέψεις για την ιστορία της κυριαρχίας. Από τη μάλλον αρμονική συμβίωση μεταξύ της θρησκευτικής/πνευματικής (παπικής) και της πολιτικής/κοσμικής (αυτοκρατορικής) ενότητας που χαρακτήριζε τη Res Publica Christiana στον δυτικό Μεσαίωνα –αυτό που ο Δαγτόγλου ορίζει ως «συναλληλία» ή «συνύφανση» του κοσμικού και του πνευματικού

* Ο Δημήτρης Ν. Χρυσοχόου είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Διεθνούς Οργάνωσης στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Ο συγγραφέας ευχαριστεί θερμά τους Α. Ι.-Δ. Μεταξά, Δ. Θ. Τσάτσο, Μ. Ι. Τσινισιζέλη και Κ. Α. Στεφάνου.

κόσμου[1]– έως σήμερα, η κυριαρχία έχει επιδείξει αξιοσημείωτη ανθεκτικότητα. Παρά τους αμέτρητους εμφύλιους πολέμους και τις διακρατικές έριδες που σημάδευσαν το τρικυμιώδες οδοιπορικό της, αυτό που διατρέχει ακόμη την εξέλιξη της κρισιμότερης ίσως έννοιας που συνδέει την εσωτερική με τη διεθνή τάξη, είναι η ικανότητά της να προσαρμόζεται στις συνθήκες του ιστορικού χρόνου: η διαχρονική, εγγενής ιδιότητά της να μεταλλάσσεται χωρίς να μεταμορφώνεται πλήρως, διατηρώντας την επικαιρότητά της και υπενθυμίζοντας ότι δεν έφτασε ακόμη η στιγμή της αντικατάστασής της, παρά το γεγονός ότι, κατά τις πρόσφατες έστω δεκαετίες, πλήθος στοχαστών έφτασαν στο σημείο να ανακηρύξουν το «τέλος» της. Και όμως, η κυριαρχία ανθίσταται της ίδιας της ολοκλήρωσής της, ως έννοιας και πρακτικής, προβάλλοντας την εικόνα ενός ανανοηματοδοτούμενου και, άρα, μεταβλητού πλέγματος σχέσεων: ενδοκρατικών, διακρατικών και μετακρατικών.

Έννοιες όπως η απολυταρχία, η ηγεμονία, αργότερα η κρατική εξουσία, το κοινωνικό συμβόλαιο (ως «convenant» και μετέπειτα ως «contract»), η κοινοπολιτεία (ως «commonwealth» στη μορφή ενός συλλογικά συντεταγμένου σώματος),[2] η γενική βούληση, ο διαχωρισμός των εξουσιών (και των λειτουργιών) του κράτους, η λαϊκή συναίνεση, το κοινό συμφέρον και η δημοκρατική αρχή, ανάμεσα σε τόσες άλλες πολιτειολογικές, εννοιοκρατικές και διεθνοδικαιικές εκφάνσεις της ανθρώπινης κατάστασης, υπογραμμίζουν τον εύπλαστο, ευπροσάρμοστο, πολυειδή και πολύσημο χαρακτήρα της κυριαρχίας. Από τις πρώιμες μεσαιωνικές εννοιολογικές και νοηματικές καταβολές του όρου έως τις σύγχρονες μετακρατοκεντρικές εκδοχές του, η κυριαρχία υφίσταται ως διακριτή κατηγορία οργάνωσης της εξουσίας, αφήνοντας τις τάσεις και τις εντάσεις της εποχής να θέτουν όρια και περιορισμούς στην άσκησή της. Αυτό παραπέμπει στον «μεγάλο κύκλο» της ιστορικής της εξέλιξης: από την απόλυτη, διαρκή, αδιαίρετη, αμεταβίβαστη, απεριόριστη και ανέκκλητη ηγεμονική κυριαρχία της απολυταρχικής θεωρίας του Bodin, έως τη σχετική, προσωρινή, διαιρετή, μεταβιβάσιμη, περιορισμένη ή ακόμη και ανακλητή κυριαρχία της οργανωμένης νεωτερικότητας. Η ιστορικότητά της χρήζει, έτσι, ιδιαίτερης προσοχής:

> «Μην ανήκοντας στις απόλυτες κατηγορίες, αλλά σ' αυτές που αποκαλούμε ιστορικές, η κυριαρχία διαμορφώθηκε υπό την επήρεια ιστορικών αιτιών. Γι' αυτόν τον λόγο δεν έχει, τουλάχιστον ως κριτήριο του κράτους,

1. Π. Δ. Δαγτόγλου, *Περί κυριαρχίας*, 2η έκδοση, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 1986, σ. 17.
2. Στο *ίδιο*, σ. 29.

παρά μια αξία ιστορική και σχετική. Κατά συνέπεια, η έννοια της κυριαρχίας προήλθε από μια συγκεκριμένη ιστορική πραγματικότητα. Πρόκειται για τη στιγμή που η κρατική εξουσία έγινε αρκετά ισχυρή για να αποδείξει ότι μπορούσε να είναι ανεξάρτητη απέναντι σε ανταγωνιστικές εξουσίες όπως η εξουσία του αυτοκράτορα, του πάπα και της εσωτερικής φεουδαρχίας, και απέδειξε την ανεξαρτησία της υποτάσσοντάς τες».[3]

Ή, όπως γράφει ο Δαγτόγλου, «η κυριαρχία δεν είναι απόλυτη, αλλ' ιστορικά εξηρτημένη, καθαρά "λειτουργική" έννοια, καθοριζόμενη πλήρως από τον σκοπό τον οποίον ιστορικά κλήθηκε και καλείται να εκπληρώσει».[4] Πέραν του Bodin και του Hobbes, των πρώτων θεμελιωτών της κυριαρχίας ως απεριόριστης και ανυπότακτης εξουσίας, αντιστοίχως, αλλά και των μεγάλων κλασικών στοχαστών της, όπως οι Machiavelli, Bacon, Althusius, Grotius, Spinoza, Pufendorf, Lock, Rousseau, Hume, Bentham, Hegel και Austin,[5] η έννοια διήλθε στην πολυκύμαντη διαδρομή της από την «αποθέωση του απόλυτου» στην «απολυτότητα του σχετικού», δίχως ποτέ να καταστεί ασήμαντη ή αδρανής. Η μεθοδική αλλά αργόσυρτη μετάπλασή της από μια «νομική επινόηση» για να καμφθεί η παντοκρατορία του κανονικού δικαίου και να εδραιωθεί, ως ιδιότητα υπέρτατη και αναπαλλοτρίωτη, η αδιαπραγμάτευτη υπεροχή –και ανεξαρτησία– του ηγεμόνα (και έπειτα του κράτους), σε έννοια απαλλαγμένη από καθολικούς δογματισμούς και ανελαστικές δεσμεύσεις, υποδηλώνει τις ίδιες τις μεταβολές της ανθρώπινης διακυβέρνησης ως οργανωμένης συλλογικής συμβίωσης.

Η υπόθεση εργασίας της μετανεωτερικής θεωρίας για την ανάγκη «έξωσης» της έννοιας από τη μελέτη του φαινομένου της πολιτείας και των συστατικών δομών ενός παγκοσμιοποιημένου και πολυκερματισμένου διεθνούς συστήματος, όχι μόνον δεν επαληθεύτηκε αλλά επιβεβαίωσε την άποψη που θέλει την κυριαρχία ως μόνιμη συνιστώσα της εθνικής όσο και της διεθνούς διακυβέρνησης. Ο Murphy εξηγεί:

«Από τη σκοπιά του 20ού αιώνα, η εδαφική δομή του διεθνούς συστήματος των κρατών εμφανίζεται ως μια από τις μεγάλες σταθερές των ανθρώπινων υποθέσεων [...] Ο κόσμος γενικά δέχεται την υπόθεση ότι η επιφάνεια της γης θα πρέπει να διαιρείται σε διακριτές εδαφικές μονάδες, με την

3. Η. Μαυρομούστακου, «Κυριαρχία/κρατική εξουσία: αναδρομή στην ελληνική νομική σκέψη», *Διοικητική Εγκυκλοπαίδεια*, τχ. 41-42, Ιούνιος 1990, σ. 106.

4. Στο ίδιο, σ. 59.

5. Π. Δ. Δαγτόγλου, *Περί κυριαρχίας*, ό.π., σ. 21-55.

κάθε μία να διαθέτει από μια κυβέρνηση που ασκεί ουσιαστική εξουσία εντός της επικράτειάς της. Μπορεί να υπάρχει διαφωνία γύρω από το πόση πολλή εξουσία οι κρατικοί ηγέτες θα πρέπει να έχουν, αλλά είναι γενικώς αποδεκτό ότι ο πολιτικός χάρτης του μέλλοντος θα ομοιάζει πολύ με τον σημερινό, εκτός από κάποιες προσαρμογές σε ορισμένες ασταθείς περιοχές».[6]

Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Brown σημειώνει:

«[Τ]ι σημαίνει να είναι ένα κράτος κυρίαρχο δεν υπήρξε ποτέ αδιαμφισβήτητο [...] η ανάπτυξη μιας παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας εισήγαγε επίπεδα ανισότητας που δεν βίωσε η κλασική βεστφαλιανή τάξη, και οι επακόλουθοι μετασχηματισμοί από ένα ευρωπαϊκό σε ένα παγκόσμιο σύστημα δημιούργησαν ένα επίπεδο πολιτισμικής ετερότητας χωρίς προηγούμενο. Όμως, είναι ενδεικτικό το πόσο πολύτιμες υπήρξαν οι πηγές της βεστφαλιανής πολιτικής θεωρίας για να αντιμετωπιστούν αυτές οι αλλαγές [...] Είναι τόσο βέβαιο, όσο βέβαιος μπορεί να είναι κανείς για το οτιδήποτε, ότι τα ζητήματα κυριαρχίας [...] θα παραμείνουν ως η πραγματική ημερήσια διάταξη της παγκόσμιας πολιτικής για το προβλέψιμο μέλλον».[7]

Ή, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Jackson:

«Το σύστημα των κυρίαρχων κρατών είναι το μόνο παγκόσμιο σύστημα εξουσίας που έχει υπάρξει ποτέ. Κάποτε ήταν δυνατόν, για πολλούς λαούς, πράγματι για εκατομμύρια, να ζουν έξω από τη δικαιοδοσία κυρίαρχων κρατών. Αυτό δεν είναι σήμερα δυνατό. Δεν υπάρχει κατοικημένη περιοχή του πλανήτη εκτός [κρατικών δικαιοδοσιών]. Ολόκληρος ο πληθυσμός του κόσμου, περισσότερο από 6 δισεκατομμύρια άνθρωποι, ζουν μέσα σε ένα κυρίαρχο κράτος. Μπορεί να έχουν κάποια επιλογή καθορισμού σε ποιο συγκεκριμένο κράτος να ζήσουν. Δεν έχουν, όμως, επιλογή παρά να ζήσουν στο ένα ή το άλλο κράτος, προσπαθώντας να πράξουν το καλύτερο, απολαμβάνοντας τα πλεονεκτήματά του και τις ευκαιρίες του, υποφέροντας τους κινδύνους και τις δεσμεύσεις του. Η βαρύτητα αυτού του οικουμενικού πλέον γεγονότος δεν έχει ακόμη πλήρως εκτιμηθεί».[8]

6. A. B. Murphy, «The sovereign state system as politico-territorial ideal: historical and contemporary considerations», στο T.J. Biersteker - C. Weber (επιμ.), *State Sovereignty as Social Construct*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, σ. 81.

7. C. Brown, *Sovereignty, Rights and Justice: International Political Theory Today*, Polity, Cambridge 2002, σ. 247-248.

8. R. Jackson, *Sovereignty: Evolution of an Idea*, Polity, Cambridge 2007, σ. x.

Αυτή η διαπίστωση συνηγορεί στη διαρκή σημασία του κυρίαρχου κράτους στην εποχή της εντονότερης ίσως αμφισβήτησής του, την οποία ο Walker αναφέρει ως «ύστερη κυριαρχία».[9] Κι αυτό μας διδάσκει κάτι από την αντοχή της κυριαρχικής κρατικότητας ως νοηματικής κατηγορίας και εμπειρικής πραγματικότητας: παρά τις μεταλλαγές της, τις αμφισημίες, αντινομίες και διαλεκτικές αντιθέσεις που περικλείει η ερμηνεία της, παρά τις δομικές μεταλλάξεις στις οποίες υπόκειται η άσκησή της, και παρά τις εντεινόμενες πιέσεις που δέχεται από ενδογενείς και εξωγενείς δυνάμεις, η βασική ιδέα της κρατικής κυριαρχίας, η ίδια η «πυρηνική» της συγκρότηση, αυτό εν τέλει που προσδιορίζει τη θεμελιώδη φύση της, εξακολουθεί να υφίσταται ως

«η κρατούσα ιδέα περί πολιτικής και νομικής εξουσίας της σύγχρονης εποχής, οριζόμενη ως η χρονική διάρκεια από τις αρχές του 16ου αιώνα έως σήμερα. Η κυριαρχία εκφράζει κάποιες κεντρικές ιδέες της νεωτερικότητας, συμπεριλαμβανομένης τη θεμελιώδους σημασίας έννοια της ανεξαρτησίας: *rex est imperator in regno suo* (ο βασιλιάς είναι αυτοκράτορας στην επικράτειά του). Αυτή η λατινική έκφραση θα μπορούσε να αποτελέσει τη βασική αρχή της κυριαρχίας. Η κυριαρχία υπήρξε αρχικά ένας τρόπος απόδρασης από την υπαγόρευση και την κατεύθυνση από τρίτους και παραμένει μέχρι σήμερα ένας θεσμός που απαγορεύει αδικαιολόγητη εξωτερική παρέμβαση στις κρατικές δικαιοδοσίες».[10]

Προκύπτει, έτσι, η ακόλουθη διαπίστωση γύρω από την ανθεκτικότητά της:

«Ανεξάρτητα από το αν ο 21ος αιώνας δίνει τη θέση του σε ένα μετανεωτερικό κόσμο που υπερβαίνει ή διαφεύγει της κυριαρχίας ... είναι δυνατόν να έρθει η στιγμή όπου ο [εν λόγω] θεσμός θα εγκαταλειφθεί ή θα καταργηθεί, και η ιδέα του να ξεχαστεί. Αυτό είναι σχεδόν αδύνατον να αποφευχθεί εάν υιοθετήσουμε μια μακροσκοπική οπτική του μέλλοντος. Κανένας ανθρώπινος θεσμός δεν διαρκεί για πάντα. Αν, όμως, η σύγχρονη ιστορία αποκαλύπτει κάτι για την κρατική κυριαρχία, είναι η προσαρμοστικότητά της σε νέες καταστάσεις και η συνεχής δημοτικότητά της σε όλο τον κόσμο».[11]

9. N. Walker, «Late Sovereignty in the European Union», στο N. Walker, (επιμ.), *Sovereignty in Transition*, Hart Publishing, Οξφόρδη 2003, σ. 3-32.

10. R. Jackson, *Sovereignty: Evolution of an Idea*, ό.π., σ. 7.

11. *Στο ίδιο*, σ. 10.

2. ΜΙΑ ΑΜΦΙΣΗΜΗ ΚΑΙ ΠΟΛΥΣΗΜΗ ΕΝΝΟΙΑ

Το κλασικό δόγμα της κρατικής κυριαρχίας αναφέρεται στην αποκλειστική ικανότητα άσκησης αποτελεσματικής εξουσίας και λήψης δημόσια δεσμευτικών αποφάσεων επί ορισμένου εδάφους και πληθυσμού –σε μια οριοθετημένη (εθνική) επικράτεια και σε έναν διακριτό λαό. Στις επιμέρους νοηματικές εξειδικεύσεις, το περιεχόμενο που έχει αποδοθεί στη επίμαχη αυτή έννοια υποδηλώνει την ικανότητα αυτοπροσδιορισμού μιας οργανωμένης πολιτείας: τον αυτόνομο καθορισμό των όρων συγκρότησης και ρύθμισης της συλλογικής συμβίωσης των μελών της. Στην κλασική της εκδοχή, το στοιχείο της εδαφικότητας –ιδίως του κρατικού ελέγχου της επικράτειας– συνέβαλε στην αναγωγή της κυριαρχίας σε καθοριστική συνιστώσα του σύγχρονου συστήματος κρατών,[12] με το κράτος να διαθέτει την αποκλειστική, μόνιμη και αναπαλλοτρίωτη ικανότητα αυτοδύναμης επιβολής εξουσίας επί συγκεκριμένης επικράτειας, χωρίς αυτή η εξουσία να μπορεί να περιοριστεί εξωγενώς από οποιαδήποτε άλλη μορφή εξουσίας ή ανταγωνιστική προς αυτή βούληση, ή να υπαχθεί ή ακόμη να υποταχτεί με οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο σε κάποια ιεραρχικά υπέρτερη εσωτερική βούληση.[13]

Ως αποτέλεσμα, η κλασική διαπραγμάτευση της έννοιας συντείνει προς μια ακαταμάχητη, άκαμπτη και αδιαμφισβήτητη πρωτογενή εξουσία, νοούμενη ως ύπατη αρχή της πολιτείας. Υπ' αυτή την έννοια, η κυριαρχία οργανώνεται, εκφράζεται και πραγματώνεται μέσω της –άνευ εξωγενών ή ενδογενών περιορισμών– ικανότητας επιβολής της κρατικής βούλησης έναντι κάθε άλλης. Όπως σημειώνει ο Μανιτάκης για την άκαμπτη και ανυπότακτη φύση της κυριαρχίας του κράτους:

> «Εμφανίστηκε ιστορικά ως εξουσία υπέρτατη και ακαταγώνιστη [...] ανεξάρτητη, πρωτογενής ή αυτοδύναμη, και ελεύθερη από νομικές δεσμεύσεις. *Υπέρτατη και ακαταγώνιστη*, επειδή κάθε άλλη εξουσία κάμπτεται μπροστά στην ικανότητα της δικής της αποτελεσματικής επιβολής. *Ανεξάρτητη*, επειδή δεν εξαρτάται ούτε υπόκειται σε άλλη εξουσία, ούτε και ανέχεται άλλη εξουσία ανώτερη από την ίδια. *Πρωτογενής ή αυτοδύναμη*, επειδή δεν προέρχεται από άλλη εξουσία αλλά και ούτε υπάρχει λογικά άλλη εξουσία πριν από αυτή, διότι δεν έλκει τη δύναμή της από άλλη εξουσία».[14]

12. A.B. Murphy, «The sovereign state system as politico-territorial ideal: historical and contemporary considerations», *ό.π.*, σ. 110.

13. Α. Μανιτάκης, *Τι είναι Κράτος*, Σαββάλας, Αθήνα 2007, σ. 52.

14. *Στο ίδιο.*

Έννοια αμφίσημη ως προς την απολυτότητά της ως ύψιστη εξουσία, αλλά και επίκαιρη διαχρονικά, το ουσιώδες στοιχείο της κυριαρχίας, το δομικό υλικό στο οποίο οφείλει την ανθεκτικότητά της, δεν μπορεί να εκληφθεί ως ένα ποσοτικά μετρήσιμο ή εμπειρικά επαληθεύσιμο μέγεθος, αλλά ως σχέση, και ακριβέστερα ως ποιότητα: ως σύνολο αρχών, νορμών, συμπεριφορών, σημασιών και συμβολισμών που διαπλάθουν και μεταπλάθουν τον ουσιώδη πυρήνα της δημόσιας εξουσίας, καθορίζοντας τους κανόνες της κοινωνικής συμβίωσης σε έναν νομικά και πολιτικά συντεταγμένο χώρο. Ως ποιότητα, όμως, και μάλιστα προσωρινή, σχετική και διαιρετή –παρά ως δύναμη ανέλεγκτη ή αδέσμευτη, δηλαδή ως «φυσική κατάσταση», ή ως εξουσία διαρκής, απόλυτη και αδιάσπαστη– τόσο η κοσμοθεωρητική θεμελίωση της κρατικής κυριαρχίας όσο και η θεσμική της άσκηση και μηχανική, συμπεριλαμβανομένης της συνταγματικής ύλης, αναμετρώνται με μια δέσμη νέων προκλήσεων που επηρεάζουν τις οντολογικές συνιστώσες του διεθνούς συστήματος και τη φύση του σύγχρονου κράτους καθώς επίσης και τις τάσεις διεθνοποίησης του συνταγματικού φαινομένου.

Πέραν της πρωταρχικής κανονιστικής θεμελίωσης της κρατικής κυριαρχίας ως αδιαφιλονίκητης πρωτογενούς εξουσίας –ως εξουσίας αδέσμευτης έναντι κάθε άλλου εσωτερικού ή εξωτερικού φορέα εξουσίας–, η έννοια σηματοδότησε τη συγκρότηση των σύγχρονων κρατών από τα μέσα του 17ου αιώνα, προτάσσοντας το όραμα ενός ειρηνικού διεθνούς συστήματος ισότιμων επικρατειών και θεμελιώνοντας την αποκλειστική ικανότητα των κρατών να διαθέτουν, ως υπεύθυνοι εγγυητές της τάξης και των νόμων, την ευθύνη της τελικής απόφασης σε «καταστάσεις έκτακτης ανάγκης», για να θυμηθούμε τον ορισμό του Schmitt,[15] με τη κυριαρχία να αποτελεί την αποκλειστική ικανότητα αυτοδύναμης τελικής κρίσης και δράσης. Η μετάβαση από τη μεσαιωνική στη σύγχρονη Ευρώπη, από τη «μεγάλη πολιτεία» της Λατινικής Χριστιανοσύνης –την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία που διαδέχτηκε την Pax Romana (τη συνύπαρξη επάλληλων και μεταβλητών δομών εξουσίας οργανωμένων σε regna, σε οιονεί κρατικές οντότητες αποτελούμενες από ετερογενείς πληθυσμούς και μη όμορες επικράτειες)– σε ένα άναρχο σύστημα κυρίαρχων κρατών, αποτέλεσε τη μετάβαση από ένα μεικτό σύστημα ιεραρχίας σε «συνυπάρχοντα κράτη, τα οποία ρυθμίζουν τις αμοιβαίες πολιτικές υποθέσεις τους μέσω της διπλωματίας και με αναφορά στο διεθνές δί-

15. Βλ. C. Schmitt, *Πολιτική Θεολογία: Τέσσερα κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας*, μτφρ. Π. Κονδύλης, Λεβιάθαν, Αθήνα 1994, σ. 17 και 49.

καιο, νοούμενο ως το δίκαιο των κυρίαρχων κρατών».[16]

Η γενέθλια πράξη αυτού του νεοπαγούς συστήματος, οι Συνθήκες Ειρήνης της Βεστφαλίας του 1648, συνεπικουρούμενες το 1713 από τις συνθήκες που καθιέρωσαν την Ειρήνη της Ουτρέχτης, προσέδωσαν αυτόνομη κρατική υπόσταση στις έως τότε εξαρτημένες πολιτικές οντότητες της παλαιάς Αυτοκρατορίας, εδραίωσαν την αρχή της αμοιβαίας διεθνούς αναγνώρισης και θεμελίωσαν το βασικό πλαίσιο ανάπτυξης σχέσεων μεταξύ καθολικών και προτεσταντικών κρατών.[17] Το βεστφαλιανό σύστημα, σημειώνει ο Brown, ανέδειξε «νομικά αυτόνομες εδαφικές πολιτικές οντότητες με διακριτά και ουσιαστικά σύνορα» ως τη μία όψη του νομίσματος στη βάση του σαφούς διαχωρισμού μεταξύ ενδοκρατικής και διακρατικής πολιτικής, με την άλλη όψη να αφορά τη ρύθμιση των μεταξύ τους σχέσεων μέσω κανόνων και θεσμών που αποδίδουν στις ανεξάρτητες μονάδες συγκεκριμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις.[18] Συνολικά: «Η σημασία της Ειρήνης της Βεστφαλίας δεν έγκειται τόσο στο γεγονός ότι καθιέρωσε νέες αρχές, αλλά κυρίως στο ότι, μετά το 1648, οι προκλήσεις στις αρχές που είχαν ήδη καθιερωθεί τον προηγούμενο αιώνα εξασθένησαν σημαντικά [...] μετά τα μέσα του 17ου αιώνα εισερχόμαστε σε έναν νέο κόσμο».[19]

Τέσσερις αιώνες μετά την επικράτηση του κοσμικού ευρωπαϊκού συστήματος ως κοινωνίας κυρίαρχων κρατών, και εν μέσω κρίσιμων διεθνών μεταβολών, η έννοια και η άσκηση της κρατικής κυριαρχίας έχουν σχετικοποιηθεί και προσαρμοστεί στις συνθήκες του παγκόσμιου γίγνεσθαι, όπως οι σύνθετες αλληλεξαρτήσεις, οι ραγδαίες επαναστάσεις στην τεχνολογία και την επικοινωνία, η συγκρότηση προωθημένων περιφερειακών ενώσεων και εξειδικευμένων πολυμερών σχηματισμών, οι συνεχείς δημογραφικές και μεταναστευτικές ροές (και οι κοινωνικές μεταβολές που αυτές επέφεραν), οι αξιακές, πολιτισμικές και θρησκευτικές ανακατατάξεις, η ανάγκη κοινής αντιμετώπισης νέων διακυριαρχικών ζητημάτων, οι οικονομικές επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης, οι κίνδυνοι των κλιματικών αλλαγών κ.ά. Αυτός ο κατάλογος θα μπορούσε να εμπλουτιστεί περαιτέρω, μεταξύ άλλων από την απότομη μετάβαση στη μεταδιπολική εποχή, τον πρωτόγνωρο διεθνή θεσμικό πλουραλισμό, τα νέα προτάγματα του διεθνούς (ανθρωπιστικού) δικαίου,

16. R. Jackson, *Sovereignty: Evolution of an Idea*, ό.π., σ. 53.

17. *Στο ίδιο*, σ. 52.

18. C. Brown, *Sovereignty, Rights and Justice: International Political Theory Today*, ό.π., σ. 21.

19. *Στο ίδιο*, σ. 26.

την καθολική επικράτηση του οικονομικού φιλελευθερισμού, τις νέες οικολογικές απειλές, την εξασθένιση των θεσμών της κοινωνικής αλληλεγγύης, την απουσία κανονιστικών δεσμεύσεων εκ μέρους των ισχυρών κρατών για μια παγκόσμια δημοκρατική διακυβέρνηση κ.ά.

Η αρχική, λοιπόν, εκδοχή περί κυριαρχικής κρατικότητας που καθιέρωσαν οι Συνθήκες της Βεστφαλίας σηματοδοτώντας το τέλος του Τριακονταετούς Πολέμου βρίσκεται σήμερα σε διαρκή, αν όχι άτακτη για κάποιους, υπαναχώρηση, λόγω των εγγενών δυσκολιών που αντιμετωπίζει το εθνικό κράτος να διαχειριστεί άμεσα, αποκλειστικά και αποτελεσματικά σύνθετα ζητήματα που εκφεύγουν των εξωτερικών ορίων της επικράτειάς του, και τα οποία αναζητούν λύσεις σε πολλαπλά επίπεδα διακυβέρνησης και πεδία κοινωνικής και πολιτικής αντιπαράθεσης. Στην απαιτητική αυτή συγκυρία, και με αναφορά στις ανερχόμενες μορφές διακυβέρνησης σε ένα εξόχως ετερογενές διεθνές περιβάλλον, καθίσταται δυνατή η αποτύπωση μιας άλλης θεώρησης περί κρατικής κυριαρχίας που υπερβαίνει ή ακόμη και ανατρέπει ορισμένες από τις παραδοσιακές –συστημικές– συνιστώσες της, με κρισιμότερη την άρση της πλήρους και αποκλειστικής ευθύνης των θεσμών του κράτους να ρυθμίζουν χωρίς εξωτερικές επιδράσεις και επιρροές –δίχως τις δεσμεύσεις και τους περιορισμούς άλλων έννομων τάξεων– το σύνολο των εσωτερικών υποθέσεων. Η έννοια, έτσι, της κυρίαρχης εθνικής επικράτειας που δεν επιδέχεται ή υπόκειται σε εξωτερικές ή εσωτερικές, νομικές ή ηθικές, ρητές ή άδηλες εξαρτήσεις, όχι μόνον σχετικοποιείται από τις καταστατικές αρχές της διεθνούς κοινωνίας των κρατών ή την ανάδυση νέων μορφών δικαιοταξίας και συνδιακυβέρνησης σε περιφερειακό επίπεδο, ικανών να αναπροσδιορίσουν ή και να ανανοηματοδοτήσουν ακόμη την ιδιότητα των κρατών ως αποκλειστικών φορέων κυριαρχίας, αλλά και από την ανάγκη να συνυπάρχουν, να συμβιώνουν και να συμπορεύονται με άλλα κράτη ισότιμης πολιτικής κυριαρχίας και, κατ' επέκταση, αντίστοιχης νομικής ικανότητας αυτοπροσδιορισμού ή αυτοδιάθεσης.

Και όμως, η κρατική κυριαρχία εξακολουθεί να αντιστέκεται μέσα από τις ίδιες τις μεταλλαγές της: αν και έχει υποστεί πλήθος δομικών αλλοιώσεων συγκριτικά με την κλασική εκδοχή της ως πλήρους, ανυπότακτης και αυτοκαθοριζόμενης εξουσίας, αναδεικνύονται συνεχώς νέοι τρόποι με τους οποίους η κρατική κυριαρχία θεμελιώνει τη διαρκή σημασία της, χωρίς να καθυποτάσσεται ή να ακυρώνεται από νέους φορείς κυριαρχικής συνδιάθεσης σε διεθνές ή περιφερειακό επίπεδο. Η εικόνα της μπορεί να παραμένει συχνά θολή ή νεφελώδης, αλλά εξακολουθεί να υφίσταται: μακράν του να αποτελεί επιφαι-

νόμενο, επινόηση, κατασκευή ή συμβολισμό, η κρατική κυριαρχία παραμένει το ουσιώδες στοιχείο της διεθνούς οργάνωσης. Όπως γράφει ο Jackson:

> «Δεν υπάρχει τίποτε το αναπόδραστο ή ιερό σχετικά με το κυρίαρχο σύστημα των κρατών. Είναι μια ανθρώπινη διευθέτηση από την αρχή έως το τέλος, με την έννοια ότι είναι ιστορική [...] Η εξέλιξή του κατά τους προηγούμενους τρεις ή τέσσερις αιώνες, το γεγονός ότι απέδειξε πως διαθέτει ένα συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση με όλα τα άλλα συστήματα που αντιμετώπισε, το γεγονός ότι κανένα άλλο νέο σύστημα δεν κατάφερε να το εκτοπίσει, το γεγονός ότι δεν υπάρχει κάποια ρεαλιστική ή και πρακτική ακόμη εναλλακτική στον ορίζοντα και ότι οι μόνες πιθανές εναλλακτικές βρίσκονται σε επίπεδο ακαδημαϊκών σχεδιασμών, όλα αυτά με κάνουν να πιστεύω ότι το σύστημα των κυρίαρχων κρατών θα συνεχίσει να εξελίσσεται στο προβλέψιμο μέλλον όπως ακριβώς συνέβη στο παρελθόν».[20]

Έτσι προκύπτει η θεώρηση για την «έκλειψη», αλλά όχι απομείωση ή απίσχναση, της κρατικής κυριαρχίας: το γεγονός ότι η σύνθετη ύλη της δεν είναι τόσο ορατή όσο υπήρξε κατά το παρελθόν δεν σημαίνει ότι έπαψε να υφίσταται. Αντιθέτως, η νέα ποιότητα των σχέσεων κυριαρχίας ενθέτει μια συμμετοχική εκδοχή διακυβέρνησης μέσω της επικράτησης ενός δυναμικού φαινομένου: τη μετάβαση από ένα καθεστώς αποκλειστικής αυτοδιάθεσης σε νέες μορφές κυριαρχικής συνδιάθεσης ή οργανωμένης συναρχίας.[21] Η έρευνα αναδεικνύει έτσι μια ευέλικτη και πολυεδρική αντίληψη περί κυριαρχίας. Σημείο αναφοράς των ποιοτικών μεταβάσεων «από την κυριαρχία στη συναρχία» αποτελεί το συμπολιτειακό μόρφωμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.), το οποίο, αν και δεν διαθέτει έναν αυτοτελή πυρήνα κυριαρχίας που να απορρέει από έναν αυτοκαθοριζόμενο δήμο, ενθέτει πλήθος ιδιοτήτων μιας πολιτείας:

> «Η κυριαρχία δεν είναι δυνατόν πλέον να αναπαριστάνεται σαν ένα μέγεθος δεδομένο και αδιαίρετο, αλλά θα πρέπει να κατανοείται ως εκδήλωση ενός σύνθετου και μεταβλητού συστήματος σχέσεων δύναμης και ισχύος, που διαθέτει πολλαπλές, διασταυρωνόμενες και επικαθοριζόμενες έδρες με αντίστοιχους δίαυλους επικοινωνίας [...] έναν ανοικτό «τόπο» συνάντησης και συνάρθρωσης πολλαπλών ανταγωνιστικών δυνάμεων και αρ-

20. R. Jackson, *Sovereignty: Evolution of an Idea*, ό.π., σ. 161.

21. D.N. Chryssochoou, *Theorizing European Integration*, 2η έκδοση, Routledge, Λονδίνο 2009, σ. 131-146. Βλ. επίσης Δ. Ν. Χρυσοχόου, «Η Ευρώπη ως συναρχία», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 30, 2007, σ. 43-74.

χών, με μια διαδικαστική εστία εγγύησης και διασφάλισης της ενότητας και κατίσχυσης μιας κοινής πολιτικής διαβίωσης, που είναι όμως ανοικτή, επικοινωνεί με άλλες πολιτικές ενότητες οι οποίες μοιράζονται μαζί της την ευθύνη της δημόσιας διαχείρισης των "κοινών υποθέσεων"».[22]

Ή, σύμφωνα με τη θέση του Τσάτσου γύρω από τη μεταβλητή φύση της κυριαρχίας:

«Η κυριαρχία, στην ιστορική της εξέλιξη, δεν εξέφραζε ούτε κυρίως ούτε μόνο κάτι το *ιδεατό*, δηλαδή μια αναλλοίωτη έννοια του καθαρού λόγου, αλλά κυρίως απεικόνιζε μια *πραγματικότητα* [...] οι ιστορικές προϋποθέσεις της κυριαρχίας, στο αρχέγονο νόημά της, *δεν συντρέχουν πλέον αναλλοίωτες* [...] δεν συντρέχει πλέον η απόλυτη *πολιτειακή αυτάρκεια της εθνικής πολιτείας* [...] Τελικά δεν συντρέχει *έλλειμμα* κυριαρχίας αλλά *μείωση του πεδίου και του εύρους της έννοιας της κυριαρχίας* [...] Η κυριαρχία δεν υπέστη συρρίκνωση της εφαρμογής της αλλά ανανοηματοδότηση του περιεχομένου της [...] αυτό που ανακριβώς χαρακτηρίζεται ως *"σχετικοποίηση"* της έννοιας της κυριαρχίας δεν είναι τίποτε άλλο παρά η προσαρμογή του νοήματός του όρου στην αλλοίωση της ιστορικής ύλης που νοηματοδοτεί».[23]

Αξίζει, τέλος, να παραθέσουμε τη θέση του Δαγτόγλου ότι «η έννοια της κυριαρχίας δεν πρέπει να προσανατολίζεται σε απόλυτα ιδεώδη, αλλά πρέπει να αντιπαρατίθεται σε μια (υποθετική) κατάσταση ελλείψεως κυριαρχίας, την κατάσταση δηλαδή της *α-κυριαρχίας*. Μια τέτοια σύγκριση πείθει ότι η κυριαρχία κάθε άλλο είναι παρά νεκρή –και μάλιστα όχι μόνο εσωκρατικά, αλλά ούτε και διακρατικά».[24]

Τι, όμως, γνωρίζουμε σήμερα για τις μεταλλάξεις της κρατικής κυριαρχίας; Πόσο περιοριστικά επιδρούν οι νέες κατηγορίες δικαιοταξίας στην άσκησή της; Πώς θα προέκυπτε μια υπερβατική θεώρηση που θα επιβεβαίωνε τις ορατές και αθέατες, ρητές και άρρητες, τυπικές και άτυπες, πρόδηλες και άδηλες μεταλλαγές που υφίσταται σήμερα η κρατική εξουσία; Η εξειδίκευση της συζήτησης γύρω από τη φύση της κρατικής κυριαρχίας στην Ε.Ε. είναι ενδεικτική των μεταβολών της και διδακτική του τρόπου με τον οποίο η έρευνα επιχειρεί να αποδώσει περιεχόμενο σε έναν ιστορικά ανέκδοτο πολιτι-

22. Α. Μανιτάκης, *Τι είναι Κράτος*, ό.π., σ. 59.
23. Δ. Θ. Τσάτσος, *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία*, Λιβάνης, Αθήνα 2007, σ. 99-107.
24. Π. Δ. Δαγτόγλου, *Περί κυριαρχίας*, ό.π., σ. 75-76.

κό σχηματισμό ο οποίος δεν υπάγεται στις συμβατικές κατηγορίες του κράτους ή του διεθνούς οργανισμού. Αυτή η αδυναμία κατάταξης της «πολιτείας» που κυοφορείται σήμερα στην Ευρώπη δεν σημαίνει ότι δεν αποτελεί ένα νέο πρότυπο οργάνωσης της πολιτικής εξουσίας ή αντικείμενο (μετα)πολιτειολογικών συζητήσεων. Κάποιοι μάλιστα θα το χαρακτήριζαν –χρησιμοποιώντας τη ρήση που αρχικά αφορούσε την πολιτειακή ιδιοτυπία των ΗΠΑ[25]– ως *novus ordo saeclorum*: μια νέα πολιτικοδικαιική τάξη, διακριτή από κάθε προηγούμενη πολιτειακή δομή.

Με αναφορά στη θεμελιώδη έκφραση της κυριαρχικής κρατικότητας, την «αρμοδιότητα της αρμοδιότητας» –την ικανότητα του κράτους να αυτοκαθορίζει το εύρος και τα όρια της αρμοδιότητάς του και να θεμελιώνει αυτόνομα τους κανόνες συγκρότησης της κυριαρχικής του υπόστασης–, ενώ παραμένει στον πυρήνα της κρατικής κυριαρχίας, η άσκησή της συνοδεύεται από την ικανότητα του κράτους να αυτοπεριορίζει τις επιλογές του ως προς την άσκηση κυριαρχικών αρμοδιοτήτων που είτε έχουν ανατεθεί σε διεθνείς θεσμούς υπό τη μορφή «δοτών αρμοδιοτήτων» είτε έχουν μεταβιβαστεί σε αυτούς προσωρινά, υπό όρους και, άρα, μέσω διαδικασιών «ανακλητής εκχώρησης». Και στις δύο περιπτώσεις το ευρωπαϊκό κράτος διατηρεί το δικαίωμα να συναινεί στη συνάσκηση ή συνδιάθεση μέρους της κυριαρχίας του με άλλα κράτη εντός θεσμοθετημένων πλαισίων συλλογικής δράσης. Έτσι προκύπτει ένα καθεστώς οργανωμένης συναρχίας: η συνδιαμόρφωση της κυριαρχικής ύλης του κράτους ως συστατικού μέρους ενός συλλογικού θεσμού και ο διαμοιρασμός της ευθύνης του να συνασκήσει τις κοινές αρμοδιότητες με άλλα κράτη έχει ως βάση την αποδοχή των κανόνων του συλλογικού παιχνιδιού, κανόνων που τα ίδια τα κράτη έχουν αρχικά, και μέσω συναινετικών διαδικασιών, θεσπίσει. Ο Μανιτάκης εξηγεί:

> «Η κρατική κυριαρχία παραμένει ως υπέρτατη εξουσία και ικανότητα νομικού και πολιτικού αυτοκαθορισμού, ως αρμοδιότητα της αρμοδιότητας, ακέραιη. Δικαιώματα όμως κυριαρχικά ή κυριαρχικές αρμοδιότητες, που αποτελούν βασικές ιδιότητες ή εκχωρήσεις κυριαρχίας, αποσπώνται από την εστία τους και μεταβιβάζονται σε διεθνείς οργανισμούς».[26]

Με αναφορά, λοιπόν, στη λειτουργία της ενωσιακής τάξης αναδύεται μια

25. D. Deudney, «Binding sovereigns: authorities, structures, and geopolitics in Philadelphian systems», στο T.J. Biersteker - C. Weber (επιμ.), *State Sovereignty as Social Construct*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, σ. 191.

26. Α. Μανιτάκης, *Τι είναι Κράτος*, ό.π., σ. 64.

νέα ποιότητα στις σχέσεις κυριαρχίας, η οποία μεταμορφώνει την παραδοσιακή όψη της κρατικής κυριαρχίας «από αποκλειστική, εγωκεντρική και ανταγωνιστική [...] σε συνεργάσιμη και αλληλέγγυα».[27] «Η κυριαρχία ασκείται *συλλογικά και από κοινού*, και τα κράτη μαθαίνουν να *μοιράζονται μια συλλογική ευθύνη κυριαρχίας*».[28] Ο πλούτος της συζήτησης γύρω από τις μεταλλαγές της κρατικής κυριαρχίας εισρέει δυναμικά στο πεδίο της κανονιστικής θεωρίας με αναφορά στη σημασία των ιδεών για την «κατασκευή» της διεθνούς πραγματικότητας, την αναγνώριση μετακρατικών δημοκρατικών αρχών, και την ανάδειξη μιας μεταεθνικής πολιτειότητας. Συνολικά, η εν λόγω προβληματική αντλεί το περιεχόμενό της από τη δυνητική ή συντελούμενη μετάβαση της Ε.Ε. σε μια μετακρατοκεντρική ή ακόμη και μετακυριαρχική πολιτεία.

3. ΣΧΕΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΝΟΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ

Έννοια πολύσημη και μεταβαλλόμενη, ευπροσάρμοστη και ανθεκτική, η κυριαρχία συνεχίζει να βρίσκεται στο επίκεντρο της διεθνούς διανόησης για περισσότερους από επτά αιώνες. Τόσο η αδιάσπαστη ιστορικότητά της, όσο και οι μετασχηματιστικές της ιδιότητες συνηγορούν στο γεγονός ότι, ακόμη και στην περίοδο της εντονότερης ίσως αμφισβήτησής της, η έννοια παραμένει ως η κορυφαία οργανωτική αρχή του διεθνούς συστήματος. Κάτι τέτοιο δεν εμποδίζει φυσικά τη θεμελίωση νέων οπτικών γύρω από την αμφίσημη οντολογία της και του τρόπου με τον οποίο, τόσο η έννοια, όσο και η πρακτική της άσκηση, επηρεάζουν τη διεθνή συμπεριφορά των κρατών. Ενισχυτικό αυτής της άποψης είναι το γεγονός ότι η συζήτηση περί κυριαρχίας αποτελεί μέρος των σταθερών ερευνητικών προτεραιοτήτων της διεθνούς πολιτικής θεωρίας. Σε ένα παγκοσμιοποιημένο τοπίο που αναδεικνύει τις διαλεκτικές εντάσεις μεταξύ τάξης και αναρχίας, κυβέρνησης και διακυβέρνησης, αυτονομίας και ετεραρχίας, αυτοδιάθεσης και συνδιάθεσης, η θεωρία της κρατικής κυριαρχίας φωτίζει ορισμένες κρίσιμες μεταβλητές που επηρεάζουν τη σχέση μεταξύ κρατών και διεθνών θεσμών: εντός του πυρήνα των νέων σχέσεων κυριαρχίας συντελείται η μετατροπή του ιστορικού σε πολιτικό, των νορμών σε κανόνες, των αξιώσεων σε δικαιώματα, των διεκδικήσεων σε αρχές, των αμφισβητήσεων σε κεκτημένα. Η απολυτότητα της έννοιας έχει πλέον δώσει τη σκυτάλη στη σχετικοποίηση χωρίς να την οδηγεί σε ακύρωση ή αφανισμό.

27. *Στο ίδιο*, σ. 65.
28. *Στο ίδιο*.

Στο πολύπλοκο σύμπαν των διακρατικών σχέσεων, η ουσιώδης ύλη της κυριαρχίας των κρατών εξακολουθεί να προσδιορίζει τι είναι επιτρεπτό και τι όχι στις μεταξύ τους σχέσεις, καθώς και το περιεχόμενο των διεθνών κανόνων δικαίου γύρω από τον σεβασμό ή τον περιορισμό της αυτονομίας τους. Έτσι, με την κρατική κυριαρχία να ανθίσταται και να μεταλλάσσεται, να αμύνεται και να ανασυνθέτει το δεοντολογικό της περιεχόμενο, η σημερινή συγκυρία αναζητά τη δική της ισορροπία ανάμεσα στη διεθνή αναρχία και την εθνική τάξη, τις οικουμενικές αξίες και την πολιτισμική ιδιαιτερότητα, την παγκοσμιοποίηση και την τοπικότητα, τη διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας και την ευόδωση κοσμοπολιτικών προσδοκιών για μια παγκόσμια κοινωνία απαλλαγμένη από τα δεινά των διακρατικών ερίδων. Σε αυτό το κυοφορούμενο, ρευστό, απρόβλεπτο μα συνάμα συναρπαστικό σκηνικό, ο λόγος περί κρατικής κυριαρχίας συμπυκνώνει τις διαλεκτικές αντιθέσεις ενός κόσμου που σταδιακά εξαφανίζεται και ενός κόσμου που δειλά ανατέλλει, χωρίς να είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε την πιθανή έκβαση των σημερινών ή των επερχόμενων αλλαγών.

Σε ένα γενικό επίπεδο, τόσο οι συστάσεις της φιλελεύθερης διεθνούς θεωρίας, όσο και οι διαφορετικές εκδοχές της (νεο)ρεαλιστικής προσέγγισης αλλά και των κανονιστικών ή αναστοχαστικών –κριτικών– θεωρήσεων, αγγίζουν το ζήτημα της απουσίας μιας κοινής υπερκείμενης αρχής, επιφυλάσσοντας διαφορετικές ερμηνείες ή θεραπείες για το φαινόμενο της διεθνούς αναρχίας. Οι πρωταγωνιστές της διεθνούς δράσης, είτε στη μορφή κυρίαρχων κρατών είτε στη μορφή διεθνών θεσμών και μη κυβερνητικών δρώντων, μεταβάλλουν και προσαρμόζουν τις αξίες, τις προσδοκίες και τη συμπεριφορά τους στα δεδομένα ενός κόσμου που και αυτός αλλάζει μαζί τους. Η ισχύς των διεθνών δρώντων, η σημασία που αποδίδουν σε διεθνείς αρχές, σε πολυμερείς σχηματισμούς και σε φορείς επίλυσης των συγκρούσεων σχετικοποιείται από τις ίδιες τις απαιτήσεις της διεθνούς συλλογικής συμβίωσης. Αυτό, όμως, που παραμένει, πέραν των –εξ ορισμού πεπερασμένων– στρατηγικών παραμέτρων που επικαλούνται οι διεθνείς δρώντες είναι η διαρκής εμπλοκή τους στον συναρπαστικό κόσμο που καταλαμβάνει τον μεταξύ τους χώρο. Αυτή επηρεάζει τη διεθνή παρουσία τους περισσότερο από κάθε πολυμερή ή διμερή νομική συνεννόηση, ορίζοντας τις συντεταγμένες της διεθνούς πολιτικής κουλτούρας, δράσης και συμπεριφοράς τους.

Μία ακόμη παράμετρος της σχετικής προβληματικής αφορά το ζήτημα της μεθόδου, τη σημασία των εννοιών και τη φύση –αλλά και την τροπή ή την έκβαση– των κυρίαρχων θεωρητικών αντιπαραθέσεων. Θετικιστικές και μετα-

θετικιστικές μεθοδολογίες στη μελέτη των διεθνών σχέσεων και στην κατανόηση του φαινομένου της κυριαρχίας αναπτύσσουν διαφορετικές υποθέσεις και παραδοχές γύρω από την ανθρώπινη φύση, την επιρροή των διεθνών νορμών και θεσμών, τη συμπεριφορά των κρατών, τη βιωσιμότητα ή χρησιμότητα εναλλακτικών μορφών διεθνούς οργάνωσης, τις αρετές και τις αδυναμίες της μιας ή της άλλης προσέγγισης, και τις δυνατότητες που προσφέρουν στο αμφίρροπο πεδίο της πρόβλεψης. Από τη σφαίρα της ανάλυσης του «ποιος παίρνει τι, πότε, και πώς», για να θυμηθούμε τη ρήση του Lasswell που συμπληρώνει μισό αιώνα ζωής,[29] και τον εμπειρικό ή εργαλειακό επιστημονισμό των συστημικών και συμπεριφορικών θεωριών έως τις μεταθετικιστικές ανησυχίες των κριτικών και μετανεωτερικών προσεγγίσεων, η επιμονή στη μελέτη της κυριαρχίας, ανεξάρτητα από την πολεμική ή φιλική προς αυτή διάθεση, έχει δημιουργήσει τις βάσεις –εμπειριοκρατικές και διαλογικές– για τη διεύρυνση του πεδίου της γνώσης που τροφοδοτεί τη μελέτη του «πολιτισμού της κυριαρχίας»: των υλικών και αξιακών συνιστωσών που συνθέτουν το γνωστικό της πεδίο. Στη διαχρονική αυτή προσπάθεια γνώσης και δράσης, όντος και δέοντος, ερμηνείας και κατανόησης, η αξίωση της διεθνούς πολιτικής θεωρίας να διερευνήσει και να φωτίσει τις ορατές και αθέατες όψεις της κρατικής κυριαρχίας αποδεικνύεται όχι μόνον εφικτή αλλά και ευκταία.

Στο μεταίχμιο της σύγχρονης έρευνας αναμετρώνται σήμερα με αξιοσημείωτη ένταση ποικίλες προσεγγίσεις με τους δικούς τους εμπειρικούς ή κανονιστικούς προσανατολισμούς, τις δικές τους αφετηριακές δεσμεύσεις, τις δικές τους προσδοκίες και απαιτήσεις και τις δικές τους συσσωρευμένες γνώσεις, κριτικές και προβολές στο μέλλον. Το γεγονός ότι καμία από τις κλασικές ή σύγχρονες, πραγματολογικές ή κανονιστικές, θετικιστικές ή μεταθετικιστικές θεωρίες δεν διαθέτει το –έστω και προσωρινό– προνόμιο της «μεγάλης θεωρίας» με ικανότητα γενικευμένης εφαρμογής των παραδοχών και των ευρημάτων της, δεν σημαίνει ότι η διεθνής πολιτική θεωρία δεν βρίσκεται σήμερα σε υγιή κατάσταση, αλλά ότι ο δρόμος για την πραγμάτωση της γνώσης περνά μέσα και όχι πέραν του διαρκούς ελέγχου και της κριτικής, της αμφισβήτησης και της αμφιβολίας, της διεκδίκησης και της διακινδύνευσης –εν τέλει μέσα από την ίδια την αναμέτρηση με τη μεγάλη περιπέτεια της νόησης. Και αυτός είναι ένας από τους λόγους που καθιστούν τη μελέτη των σχέσεων κυριαρχίας μέρος μιας ατελούς, αδιάκοπης αλλά διαρκώς υποσχό-

29. H. Lasswell, *Politics: Who Gets What, When, How*, World Publishing, Νέα Υόρκη 1958.

μενης διεργασίας. Με άλλα λόγια, την καθιστά μέρος μιας ευρύτερης διανοητικής αναζήτησης τόσο των ορίων όσο και των δυνατοτήτων της γνώσης και, κατά συνέπεια, των περιορισμών και των προοπτικών της τέχνης του θεωρείν και, μαζί με αυτή, των υποσχέσεων της ίδιας της έρευνας.

Μια συνολική εκτίμηση των προσαρμογών της κυριαρχίας συνηγορεί στο ότι συντάσσει την πορεία της με την αέναα εξελλισσόμενη πραγματικότητα δίχως να παρασύρεται από τις εκάστοτε κρυσταλλώσεις ισχύος, εξουσίας και συμφερόντων ή να ακυρώνει τις θεμελιώδεις νόρμες της στον βωμό μιας αδήριτης νομοτέλειας που καλείται να καθυποτάξει τη διαχρονική εν τέλει προσαρμοστικότητά της. Η κρατική κυριαρχία δεν παραδίδεται στη δίνη της ιστορικής συγκυρίας ούτε εκτοπίζεται υπέρ άλλων εννοιολογικών κατηγοριών όπως η εξουσία, η εξουσίαση ή η αυθεντία, αλλά αναπροσαρμόζει τα τακτικά της όρια μέσα από την υπέρβαση της δογματικής σκέψης και την αξιολόγηση των πραγματικών συνθηκών άσκησής της. Το επιχείρημα, όμως, περί εγκατάλειψης της έννοιας που έχουν προτείνει αρκετοί στοχαστές όπως οι Benn, Haas και Aron,[30] έρχεται σε σύγκρουση με την εγγενή πολυσημία της –απόρροια της συνύφανσης «αντιθετικών πηγών αποδείξεων, λογικής και ορθολογικότητας».[31] Από εδώ άλλωστε πηγάζει η ερμηνευτική πολλαπλότητα που διακρίνει την ανάλυσή της, η οποία επηρεάζει τον τρόπο ένταξής της στο συνεχές της μελέτης των ιδεών. Χωρίς να αποτελεί ένα αύταρκες σύστημα ή μια αξιακή αυταξία, η ερμηνευτική της ικανότητα δεν διολισθαίνει προς μια καθολική σχετικοποίηση της συμβολικής ή πραγματικής σημασίας της ούτε εγκλωβίζεται στην αυτοτέλεια της νομικής θεμελίωσης. Έτσι, η μελέτη της αποτελεί το (αναγκαίο) επακόλουθο μιας μη αξιακά όσο και αξιολογικά ουδέτερης οντολογικής θεώρησης, αφού δεν μπορεί να υφίσταται πάνω ή πέρα από το επίπεδο της εκάστοτε πραγματικότητας. Ούτε η απολυτότητα της αρχικής θεώρησης περί κυριαρχίας θα πρέπει να παραπέμπει σε ένα είδος «γενετικού ελαττώματος», μιας που εξυπηρετούσε συγκεκριμένες ιστορικοπολιτικές σκοπιμότητες, ούτε όμως η μετανεωτερική αποδόμησή της ανταποκρίνεται στις συνθήκες της σημερινής εποχής.

Ανεξάρτητα από το αν η ουσία της κυριαρχίας βρίσκεται εγγύτερα στην ιδέα της «συνταγματικής ανεξαρτησίας»,[32] χωρίς έτσι να ανταποκρίνεται στις ουσιαστικές προϋποθέσεις της αυτονομίας ή της ελευθερίας από εξωτερικούς περιορισμούς, ή αν μπορεί να αποσυνδεθεί από μια κρατικογενή αντί-

30. J. Hoffman, *Sovereignty*, Open University Press, Buckingham 1998, σ. 12.

31. *Στο ίδιο.*

32. A. James, *Sovereign Statehood*, Allen and Unwin, Λονδίνο 1986.

ληψη, γεγονός παραμένει ότι η σημασία της κρίνεται περισσότερο στο πεδίο των σχέσεων και των διαδράσεων παρά στο πεδίο των εννοιών και των ιδεών. Αυτό δεν συνεπάγεται ούτε την απομείωση της διδακτικής αξίας που εμπεριέχει η μελέτη των ιστορικών της μεταβάσεων ούτε την ανάγκη μιας ακραιφνώς εμπειρικής αποτύπωσης των συστατικών μεταβλητών της. Αυτό, πάντως, που σε κάθε περίπτωση έχει αξία να αναζητηθεί από την έρευνα είναι οι δομικές και λειτουργικές ιδιότητες που επιστρατεύει ένα κράτος προκειμένου να φαίνεται και συγχρόνως να φέρεται ως κυρίαρχο, καθώς και οι προσλήψεις αυτών ιδιοτήτων από τα άλλα κράτη και, ευρύτερα, τους θεσμούς της διεθνούς κοινωνίας. Ως σχέση λοιπόν ή, ακριβέστερα ίσως, ως ποιότητα, παρά ως επιστημονικά ελεγμένο αποτέλεσμα, η κρατική κυριαρχία διεισδύει τόσο στους αστερισμούς του κατ' εξοχήν άναρχου σύμπαντος των ιδεών όσο και στις οντολογικές συνιστώσες του όχι λιγότερο άναρχου κόσμου των σχέσεων και των αιτιών που τις προκαλούν και τις εξελίσσουν.

Η κρατική κυριαρχία ανήκει, έτσι, στη σφαίρα των «σχεσιακών» φαινομένων, αφού το ουσιαστικό της περιεχόμενο ορίζεται από τον πλούτο της πολυσημίας που τη χαρακτηρίζει και από τις σχέσεις που αναπτύσσει με το ιστορικό ή άλλο συγκείμενο στο οποίο αναφέρεται –αλλά και από το πώς «τα κράτη σχετίζονται μεταξύ τους».[33] Ο Hoffman εξηγεί: «Ακριβώς επειδή οι σχέσεις είναι πολλαπλές, δυναμικές και ολοένα και περισσότερο οικουμενικές, ο χαρακτήρας της κυριαρχίας παραμένει ταυτόχρονα απόλυτος και σχετικός».[34] Σύμφωνα με τη μετανεωτερική θέση περί απροσδιοριστίας του Bertelson, ίσως και να μην υφίσταται μια «αληθινή» σημασία:

> «Η έννοια της κυριαρχίας συνδέεται με την ιδέα της γνώσης και το τι εννοούμε με την τελευταία εξαρτάται από τι κατανοούμε από την ύπαρξή της. Η κυριαρχία είναι αυτή που αποφασίζει. Το να είσαι κυρίαρχος σημαίνει να καθορίζεις τι είναι δυνατόν να αποτελέσει γνώση, τι είναι αλήθεια και τι υφίσταται. Αφού η κυριαρχία αποτελεί προϋπόθεση αυτών που γνωρίζουμε, δεν δύναται [...] να αποτελεί μέρος της ίδιας της γνώσης. Ως «ένα ζήτημα που υπονοείται με λανθάνοντα τρόπο στην ίδια την πρακτική της διερεύνησης», αποτελεί μια έννοια που είναι αδύνατον να οριστεί».[35]

33. S. Barkin - B. Cronin, «The State and the Nation: Changing norms and rules of sovereignty in international relations», *International Organization*, τόμ. 48, τχ. 1, 1994, όπως παρατίθεται στο J. Hoffman, *Sovereignty*, ό.π., σ. 98.

34. J. Hoffman, *Sovereignty*, ό.π., σ. 9.

35. Στο *ίδιο*, σ. 16.

Στο επίπεδο της μετανεωτερικής θεωρίας, και με δεδομένη την αντίθεσή της στη νεωτερική αντίληψη περί κράτους, ιδιαίτερα στις εξουσιαστικές, ιεραρχικές, συγκεντρωτικές και κατασταλτικές του ιδιότητες, η ιδέα είναι να αναδειχτεί μια μετακρατική προοπτική: μια άλλη σχεδίαση μέσα από νέες συνθέσεις και υπερβάσεις, που θα είναι σε θέση όχι μόνον να αποδομήσει το δομικό υλικό της κυριαρχίας –την προσήλωση σε μια υπέρτερη ή τελική κρατική εξουσία– αλλά και να οικοδομήσει, μέσα από τη δύναμη του κριτικού λόγου και της προσήλωσης στην ετερότητα, ένα διαλεκτικά συγκροτημένο, δεοντολογικό και μετα-υλιστικό περιβάλλον. Στόχος της είναι η απάλειψη της κυριαρχικής κρατικότητας και των εξουσιαστικών παραγώγων της, και η ανάδειξη ενός μετακυριαρχικού πλουραλισμού που θα αποκηρύξει τις ηθικές προνομίες του κράτους και θα καθυποτάξει την εξουσία του στις αρετές μιας εναλλακτικής παγκόσμιας πρότασης. Αυτό, όμως, που καθαγιάζει η μετανεωτερική θεωρία –την ανάγκη αποδόμησης του κράτους και των διαιρέσεων που προκαλεί– αποτελεί την αχίλλειο πτέρνα της, αφού αντικρούει τη μονοσήμαντη καθολικότητα της νεωτερικής μεθοδολογίας περί «ορθού» ή «λάθους» με εξίσου αποκλειστικές κατηγορίες, εγκλωβιζόμενη και αυτή σε μία «αλήθεια», ενισχύοντας την αδυναμία της για γόνιμη κριτική σύνθεση.[36] Ένα σημαντικό, έτσι, μέρος της μετανεωτερικής κριτικής αντικαθιστά μια δυσανεκτική «αλήθεια» με μια άλλη, χωρίς να καθίσταται δυνατή η εξισορρόπηση διαφορετικών πηγών νομιμοποίησης ή μεταξύ διαφορετικών θεάσεων ή ιεραρχήσεων της πραγματικότητας. Η κυριότερη, όμως, αδυναμία της εντοπίζεται στο τίμημα της απόλυτης σχετικοποίησης: η πλήρης, και όχι στρατηγική ή εκλεκτική, αποδόμηση του σύγχρονου κόσμου οδηγεί στην κατάρρευση κάθε βεβαιότητας και στην απαξίωση κάθε οργανωμένου ή συνεκτικού όλου, ώστε να μην υφίσταται πλέον η δυνατότητα σταθερών αναφορών, αλλά μόνον η αυθαιρεσία –απότοκο ενός αφηρημένου ηθοκεντρισμού αν όχι μιας ιδεολογικής ηθοπλασίας.

Από την άλλη πλευρά, θα ήταν σφάλμα να παραβλέψει κανείς τη γενικότερη συμβολή του μεταθετικισμού, μέρος του οποίου είναι η μετανεωτερική θεωρία, αφού προήγαγε μια σύνθετη, εκλεπτυσμένη και κριτική θεώρηση των διεθνών σχέσεων, απαλλαγμένη από τον «αμερόληπτο» εμπειρισμό ή την «αντικειμενική» υπόσταση των ανεξάρτητων μεταβλητών –με τη θεωρία να μην υφίσταται ως σύνολο αλλά μόνον εκεί όπου επαληθεύονται ή διαψεύδονται οι εμπειρικές προτάσεις στις οποίες βασίζεται. Ο μεταθετικισμός δεν απέρρι-

36. *Στο ίδιο*, σ. 76.

ψε μόνον την «αυταπόδεικτη» αξία της εμπειριοκρατίας –ως μόνης αποδεκτής μεθόδου για την απόκτηση της αντικειμενικής γνώσης– αλλά και τη διάκριση υποκειμενικού-αντικειμενικού, πρεσβεύοντας ότι «ο κοινωνικός κόσμος είναι μια κατασκευή του χώρου και του χρόνου», ότι «η διεθνής πολιτική κατασκευάζεται παρά προϋπάρχει», και ότι «δεν υφίσταται θεμελιώδης διάκριση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου».[37] Βάσει αυτών των παραδοχών και της πεποίθησης ότι κάθε διεθνής μεταβολή συνδέεται με μια σειρά από συστατικές μεταβολές, η μετανεωτερική θεωρία επιχειρεί να απελευθερώσει την έρευνα από τις εννοιακές φυλακές του θετικισμού.[38] Έτσι, η επίκληση της αντικειμενικής γνώσης για τα κοινωνικά φαινόμενα αποτελεί πνευματική χίμαιρα, ενώ οι κυρίαρχες «γνώσεις» στη μελέτη των διεθνών σχέσεων είναι απόρροια συγκεκριμένων σχέσεων ισχύος.[39] Συνολικά, η συμβολή της μετανεωτερικής θεωρίας έγκειται στη διαπίστωση ότι «συρρίκνωσε τους ακαδημαϊκούς εγωισμούς και τις επάρσεις» μέσω της κριτικής αποδόμησης κάποιων «αδιάσειστων» αληθειών για τη φύση του σύγχρονου κόσμου.[40]

Ο Hoffman, με αναφορά στη «σχεσιακή» ποιότητα της κυριαρχίας, επιχειρεί να γεφυρώσει το χάσμα ανάμεσα στις δύο *prima facie* αλληλοαναιρούμενες σχολές:

> «Μια σχεσιακή αντίληψη περί κυριαρχίας θα πρέπει να αναπτύξει μια κριτική σε δύο μέτωπα. Από τη μία πλευρά, θα πρέπει να αντιτάξει τις νεωτερικές εννοιολογήσεις περί ατομικότητας και ισότητας στις σαφείς ιεραρχίες και τις τυπικές ανισότητες της προ-νεωτερικότητας. Από την άλλη πλευρά, θα πρέπει να προσδιορίσει σαφώς τη *μετακρατική* κυριαρχία που παλεύει να αναδυθεί από την αντιφατική λογική του φιλελεύθερου κράτους. Κάτι τέτοιο δεν αφορά την απόρριψη της σημασίας των σύγχρονων κρατών και των φιλελεύθερων υποθέσεων στις οποίες εδράζονται, αλλά την υπέρβασή τους».[41]

37. R. Jackson - G. Sørensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, 2η έκδοση, Oxford University Press, Οξφόρδη 2003, σ. 248 (ελληνική έκδοση: *Θεωρία και μεθοδολογία των διεθνών σχέσεων: Η σύγχρονη συζήτηση*, μτφρ.: Χ. Κωνσταντινίδης, Gutenberg, Αθήνα 2006).

38. *Στο ίδιο*, σ. 250.

39. *Στο ίδιο*, σ. 251.

40. *Στο ίδιο*, σ. 252.

41. J. Hoffman, *Sovereignty*, ό.π., σ. 99.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η θεμελίωση μιας ενδιάμεσης ή συνθετικής θεώρησης ανάμεσα στις ανταγωνιστικές επιστημολογίες του θετικισμού και του μεταθετικισμού οφείλει να λάβει υπόψη της την υβριδική φυσιογνωμία της κρατικής κυριαρχίας, ως σύνθεσης αξιακών αναφορών και εμπειρικών πρακτικών ή ως τη διατομή ανάμεσα στην αυθεντική εξουσία και την αποφασιστική δράση –εμπεριέχοντας τόσο μια «παράσταση ισχύος» όσο και μια «ικανότητα πραγμάτωσης». Και αυτό γιατί, ιδωμένη ως ένα σύνθετο πλέγμα σχέσεων, ποιοτικών χαρακτηριστικών και ιστορικά προσδιορισμένων εννοιακών συσχετισμών, η κρατική κυριαρχία αποτελεί μια μεταβλητή και συγκειμενική αποτύπωση δύο παράλληλων τάσεων: της εδραίωσης ενός κρατοκεντρικού διεθνούς πολιτισμού και της αξιοποίησης των εξελικτικών όρων που θα της επιτρέψουν να αντιμετωπίζει τις μεταβολές, τις διακυμάνσεις και τις μεταπτώσεις ενός ρευστού και άναρχου κόσμου. Εδώ εγγράφεται και η σχεσιακή θεώρηση περί κυριαρχίας, αναζητώντας τα σημεία επαφής ανάμεσα στην ισχύ και τη γνώση, στην αξιακή και την υλική υπόσταση, στο ηθικό και το φυσικό στοιχείο, στην εξήγηση και την κατανόηση, στο ον και το δέον.

Μερικές ακόμη καταληκτικές σκέψεις: το πεδίο της θεωρητικής ενασχόλησης με την έννοια της κρατικής κυριαρχίας παραμένει εξίσου ανοικτό και ευρύ με εκείνο που καθιέρωσε αιώνες πριν το ουσιώδες περιεχόμενό της. Παρά τις μεταλλαγές που έχει υποστεί, συνεχίζει να αποτελεί το βασικό –καταστατικό– πλαίσιο της διεθνούς κοινωνίας. Αυτή η άδηλη ποιότητα που χαρακτηρίζει με συνέπεια τη μεταβλητή οντολογία της κρατικής κυριαρχίας –η ικανότητά της να μεταλλάσσεται δίχως να εξαφανίζεται– αποτελεί απόδειξη ότι θα συνεχίσει να επηρεάζει τις ροές και τα όρια της διεθνούς συλλογικής συμβίωσης. Ανεξάρτητα από την έκβαση των μεταβάσεων που της επιφυλάσσει ο χρόνος, η κρατική κυριαρχία θα εξακολουθεί να αντιπαλεύει μια ρευστή πραγματικότητα, αναμετρώντας τις δυνάμεις της με τα κελεύσματα των καιρών. Το όλο εγχείρημα παραπέμπει σε ένα απρόβλεπτο αλλά συναρπαστικό οδοιπορικό με αδιευκρίνιστο τελικό προορισμό, χωρίς αυτό να εμποδίζει τους συνοδοιπόρους, σε κάθε πιθανό όσο και προσωρινό σταθμό, να στοχάζονται, να αξιολογούν και να συνδιαλέγονται, τόσο γύρω από τις γνώσεις και τις εμπειρίες που αποκόμισαν όσο και γύρω από τις προσδοκίες των μελλοντικών τους ανακαλύψεων.